

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες Τσεχοσλοβακίας – μια κοινότητα σε διαρκή κίνηση¹

ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΙΒΟΣ

Η μετακίνηση των σχεδόν εκατό χιλιάδων πολιτικών προσφύγων, που την περίοδο 1948–49 υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα αναζητώντας καταφύγιο στις πρώην κομμουνιστικές χώρες, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «σταγόνα στον ωκεανό» συγκρινόμενη με τα περίπου 50 εκατομμύρια προσφύγων που προκάλεσε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Ο αριθμός των πολιτικών προσφύγων υστερεί και σε σχέση με τους υποχρεωτικά μετακινήθεντες (τους λεγόμενους «ανταρτοπληκτους») στο εσωτερικό της ίδιας της Ελλάδας, ο αριθμός των οποίων έφτασε τις 700.000. Η ιδιαιτερότητα της ελληνικής πολιτικής προσφυγιάς έγκειται στο ότι προέκυψε τη στιγμή που στην υπόλοιπη Ευρώπη είχαν ήδη ολοκληρωθεί οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών, ενώ καταβαλλόταν προσπάθεια για την παγίωση ενός στατικού – ψυχοπολεμικού status quo, χωρίς μετακινήσεις ατόμων, πόσο δε ομάδων ή πληθυσμών. Αυτό στην περίπτωση των χωρών του Ανατολικού μπλοκ εκφράστηκε με την υιοθέτηση μιας σειράς νομοθετικών και κατασταλτικών μέτρων που αποσκοπούσαν στον αυστηρό περιορισμό των μετακινήσεων των πολιτών τους.

Σε ένα εχθρικό για μετακινήσεις κλίμα οι πυκνές μετακινήσεις των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων που είχαν καταφύγει στη Σοβιετική Ένωση και στους δορυφόρους της αποτελούσαν ένα παράταιρο φαινόμενο. Οι μετακινήσεις τους σχετίζονταν με ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες και σε μεγάλο βαθμό αντέγραφαν τις μεταπτώσεις που καταγράφονταν στην αντιπαράθεση των δύο στρατοπέδων αλλά και τις φυγόκεντρες τάσεις που εκδηλώνονταν εντός του ίδιου του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Η παραφωνία της υποδοχής των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων κρίθηκε επιβεβλημένη προκειμένου να διακηρυχθεί προπαγανδιστικά η αρχή της προλεταριακής αλληλεγγύης της ΕΣΣΔ και των νεοπαγών κομμουνιστικών καθεστώτων προς τους κατατρεγμένους Έλληνες συντρόφους. Από την άλλη λειτούργησε αντισταθμιστικά για τις δεκάδες χιλιάδες εμigréδες που μαζικά εγκατέλειπαν τους σοβιετικούς δορυφόρους μετά την ανάληψη της εξουσίας από τα κατά τόπους κομμουνιστικά κόμματα.

Η παρούσα ανακοίνωση επικεντρώνει στο παράδειγμα των 12.000 περίπου πολιτικών προσφύγων της Τσεχοσλοβακίας επιχειρώντας να αναδείξει:

- τις πορείες που ακολούθησαν οι Έλληνες πρόσφυγες προς την υπερορία, την εθνοτική τους σύνθεση και τις στρατηγικές εγκατάστασής τους στις σουδητικές περιοχές που είχαν εκκενωθεί από το γηγενή γερμανικό πληθυσμό λίγο πριν την άφιξη των προσφύγων

¹ Πρόκειται για το κείμενο που ο συγγραφέας παρουσίασε στο επιστημονικό συνέδριο της Ομάδας Μελέτης Εμφυλίων Πολέμων, αφιερωμένο στις Μετακινήσεις πληθυσμών τη δεκαετία του '40. Το συνέδριο διεξήχθη στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο της Θράκης από την 1^η έως τις 3 Ιουλίου 2011.

- την επιχείρηση επανένωσης των προσφυγικών οικογενειών, καθώς και τις μετακινήσεις των προσφύγων από τα χωριά προς τα αστικά κέντρα της Τσεχοσλοβακίας
- τους διαφορετικούς τρόπους επαναπατριsmού στην Ελλάδα η σε άλλες χώρες.

Το νομοθετικό καθεστώς που ρύθμιζε το δικαίωμα μετακίνησης και το δικαίωμα μετεγκατάστασης στην Τσεχοσλοβακία, αλλά και στα υπόλοιπα κομμουνιστικά καθεστώτα της Κεντρικής Ευρώπης (Πολωνία, Ουγγαρία), παρατηρήθηκε μια δραματική υπαναχώρηση, που ορισμένοι ιστορικοί τη συγκρίνουν με την περίοδο της απολυταρχίας που επικρατούσε στην Κεντρική Ευρώπη μετά τη λήξη των ναπολεόντειων πολέμων. Στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας αυτό εκφράστηκε με δραματικό περιορισμό της έκδοσης θεωρήσεων όχι μόνο προς τις καπιταλιστικές, αλλά και προς τις όμορες κομμουνιστικές χώρες. Επίσης με την αφαίρεση της ιθαγένειας από τους χιλιάδες Τσεχοσλοβάκους εμιγρέδες, τη θέσπιση συνοριοφυλακής και τη δημιουργία ειδικού καθεστώτος στα σύνορα με απροσπέλαστα ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα, ναρκοπέδια κλπ. Η ευθύνη έκδοσης διαβατηρίων και θεωρήσεων πέρασε αποκλειστικά στην ευθύνη του τσεχοσλοβάκικου Υπουργείου Εσωτερικών και τα ταξίδια στο εξωτερικό θεωρούνταν προνόμιο και ηθική επιβράβευση μόνο για τα πολιτικά έμπιστα στελέχη και τους πρωτοπόρους εργαζόμενους.

Μέσα σε αυτό το κλίμα από τον Απρίλιο του 1948 άρχισαν να φτάνουν στην πρώην Τσεχοσλοβακία τα εκατοντάδες τυραννισμένα και ρακενδύτα Ελληνόπουλα.² Τα προσφυγόπουλα έφτασαν σε έξι συνολικά σιδηροδρομικές αποστολές, μέσω Γιουγκοσλαβίας και Ουγγαρίας. Η πρώτη αποστολή με 746 παιδιά έφτασε με τρένο στο συνοριακό σταθμό Μικούλοφ, κοντά στα σύνορα με την Αυστρία, στις 27 Απριλίου.³ Τα περισσότερα από αυτά ήταν σλαβομακεδονικής καταγωγής, κυρίως από χωριά της περιοχής των Πρεσπών, με αποτέλεσμα ορισμένοι Σλαβομακεδόνες ιστορικοί να ισχυρίζονται σήμερα ότι η πλειοψηφία ή σχεδόν το σύνολο των παιδιών και των ενήλικων προσφύγων που κατέφυγε το 1948 και το 1949 στην Τσεχοσλοβακία αποτελούνταν από «Μακεδόνες».⁴ Από τον Μάιο του 1948 έως το καλοκαίρι του 1949 ακολούθησαν άλλες έξι παρόμοιες αποστολές, οι οποίες μετέφεραν συνολικά στην Τσεχοσλοβακία 3.900 παιδιά, τα οποία μετά από ένα σύντομο διάστημα που πέρασαν σε καραντίνα, οδηγήθηκαν σε περίπου 50 διαφορετικούς παιδικούς σταθμούς που λειτούργησαν σε όλη την τσεχική επικράτεια, χωρισμένους με βασικό κριτήριο την ηλικία των παιδιών. Μετά τον Αύγουστο του 1949 έφτασαν με τις αποστολές

² Στις περιοχές της πρώην Τσεχοσλοβακίας, σε αντίθεση με την Αυστρία και την Ουγγαρία, δεν καταγράφεται πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η ύπαρξη ούτε μιας ελληνικής κοινότητας. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου αναφέρεται παρουσία μόνο μεμονωμένων Ελλήνων.

³ *Národní archiv, Praha* (NA Praha) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – Κεντρική Επιτροπή), κιβ. 140, φακ. 547.

⁴ Βλ. π.χ. άρθρο του Τσεχο-σλαβομακεδόνα ιστορικού DOROVSKÝ *Sedesát let od příchodu dětí z Řecka do Československa* το οποίο δημοσιεύθηκε το 2008 στο περιοδικό *Slovanský jih* που εκδίδεται από τον εν Τσεχία σύλλογο *Přatelé jižních Slovanů* (Φίλοι των Νότιων Σλάβων). Αντίστοιχα βλ. ROBOVSKI 1988 και SAPURNA, PETROVSKA 1997.

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες Τσεχοσλοβακίας

των ενγλήκων επιπλέον 1.321 παιδιά, η πλειοψηφία των οποίων επίσης οδηγήθηκε στους παιδικούς σταθμούς. Συνολικά στην Τσεχοσλοβακία στα τέλη του 1949 βρισκόνταν 5.185 παιδιά από την Ελλάδα, κατά το ¼ περίπου σλαβομακεδονικής καταγωγής.⁵ Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία η Τσεχοσλοβακία δέχτηκε την τρίτη μεγαλύτερη ομάδα παιδιών προσφύγων από την Ελλάδα, μετά τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία.

Η υποδοχή που επιφυλάχτηκε στα παιδιά των «Ελλήνων αγωνιστών», σύμφωνα με όσα καταμαρτυρούν τα άρθρα των τσεχικών εφημερίδων εκείνης της εποχής, ήταν θριαμβευτική.⁶ Μολοντί εκδηλώθηκε ενδιαφέρον φιλοξενίας ή και υιοθέτησης των παιδιών από τσεχικές οικογένειες ακολουθήθηκαν αυστηρά οι οδηγίες του ελληνικού και του τσεχοσλοβακικού κόμματος για τη διαφύλαξη της εθνικής τους ταυτότητας και τη διαπαιδαγώγησή τους βάσει της κομμουνιστικής ιδεολογίας έτσι ώστε να αποτελέσουν την ελίτ της μελλοντικής «λαϊκοδημοκρατικής Ελλάδας».⁷ Για τη φιλοξενία τους χρησιμοποιήθηκαν παλάτια ευγενών, που μετά το 1945 είχαν εθνικοποιηθεί, εγκαταστάσεις σε λουτροπόλεις κλπ. Σύμφωνα με μαρτυρίες των ίδιων των παιδιών οι συνθήκες φιλοξενίας τους στην Τσεχοσλοβακία, σε σύγκριση με τις συνθήκες που επικρατούσαν στα χωριά καταγωγής τους, ήταν σαφώς καλύτερες. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι στους παιδικούς σταθμούς δεν παρατηρούνταν ελλείψεις ή και περιπτώσεις βιάνουσης συμπεριφοράς έναντι των παιδιών. Τον Απρίλιο του 1951 ο Βασίλης Μπαρτζιώτας, μέλος του ΠΓ του ΚΚΕ, μετά από περιοδεία του στην Τσεχοσλοβακία και σε ορισμένους παιδικούς σταθμούς (ΠΣ) ανέφερε ότι «οι παιδικοί σταθμοί που επισκέφτηκε είναι σε καλή κατάσταση και τα παιδιά έχουν καλή φροντίδα». Ο ίδιος ωστόσο διαπίστωσε ότι στους ΠΣ Σόμποτιν και (Κυσίμπλ) Κυσέλα τα παιδιά εμφανίζονται πεινασμένα («γράφουν στους γονείς τους ότι τους λείπει το ψωμί») και ρακένδυτα.⁸ Ο Μπαρτζιώτας μετά την περιοδεία του στους Παιδικούς Σταθμούς ζήτησε επίσης την άμεση υπαγωγή των ελληνόπουλων στο τσεχοσλοβακικό εκπαιδευτικό σύστημα προβάλλοντας κυρίως «το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης των Ελλήνων δασκάλων».⁹

Άφιξη ενγλήκων

Μεμονωμένοι Έλληνες άρχισαν να καταφτάνουν από τη Δύση στην Τσεχοσλοβακία ήδη από την Άνοιξη του 1949. Ως επί το πλείστον επρόκειτο για Έλληνες ναυτεργάτες ή άλλα μέλη των υπερπόντιων ελληνικών κοινοτήτων που συνήθως μέσω Γαλλίας – ειδικότερα μέσω της

⁵ Έκθεση για την Ελληνική Πρόσφυγιά στην Τσεχοσλοβακική Σοσιαλιστική Δημοκρατία – ΤΣΣΔ, ΝΑ Praha, KSČ, ÚV, 100/3, κιβ. 140, φακ. 547.

⁶ Βλ. π.χ. ρεπορτάζ της «νεολαϊστικής» εφημερίδας *Mladá fronta* στις 7 Απριλίου 1948 με τίτλο *Τέλος Απριλίου φτάνουν στην Τσεχοσλοβακία τα Ελληνόπουλα*, όπως και αντίστοιχο ρεπορτάζ στην εφημερίδα *Zemědělské Noviny* στις 8 Ιουνίου 1948 υπό τον τίτλο *Τα ελληνόπουλα είναι στη χώρα μας ικανοποιημένα*, όπως και επιθετικό σχόλιο στην εφημερίδα *Obrana lidu* στις 10 Ιουνίου 1948 με τον τίτλο *Αναίδης νότα της αθηναϊκής κυβέρνησης*, αναφορικά με τα διπλωματικά διαβήματα των Αθηνών στον ΟΗΕ.

⁷ *NA Praha*, KSČ, ÚV, 100/3, κιβ. 141, φακ. 550.

⁸ *Ibid.*, κιβ. 145, φακ. 553.

⁹ *Ibid.*, κιβ. 141, φακ. 550.

γιάφκας που είχε στηθεί γι' αυτό το σκοπό στη Μασσαλία – στέλνονταν στην Τσεχοσλοβακία προκειμένου να προωθηθούν στην «Ελεύθερη Ελλάδα», όπου υπήρχε απελπιστική έλλειψη εφεδρειών. Όσοι από αυτούς έφταναν στην Τσεχοσλοβακία έρχονταν σε επαφή με το δημοσιογράφο Σεραφείμ Μάξιμο, ημι-επίσημο εκπρόσωπο της «Ελεύθερης Ελλάδας» στην Τσεχοσλοβακία, με έδρα το ξενοδοχείο *Central*.¹⁰ Τα αρχειακά υλικά αναφέρονται σε αρκετές τέτοιες περιπτώσεις δεν υπάρχει ωστόσο εικόνα για το πόσοι ήταν οι Έλληνες που έφτασαν στην Τσεχία με αυτό τον τρόπο και πόσοι τελικά από αυτούς προωθήθηκαν στην Ελλάδα.

Το πρόβλημα φιλοξενίας αισθητά μεγαλύτερου αριθμού ενηλίκων προσφύγων προέκυψε ένα χρόνο μετά τη ρήξη Τίτο – Στάλιν, οπότε αυξήθηκαν οι γιουγκοσλαβικές πιέσεις προς την ηγεσία του ΚΚΕ για την εκκένωση της προσφυγικής κοινότητας του Μπούλκες. Η αναχώρηση των προσφύγων από το Μπούλκες συζητήθηκε στη συνάντηση που είχε στην Πράγα στις 13 Ιουνίου του 1949 αντιπροσωπεία του ΚΚΕ από τους Ιωάννη Ιωαννίδη και Μιλτιάδη Πορφυρογένη με τον Μπέντρυζιχ Γκέμιντερ, επικεφαλής του Διεθνούς Τμήματος της ΚΕ του ΚΚΤσ. Από ελληνικής πλευράς ζητήθηκε η Τσεχοσλοβακία να αναλάβει τη μέριμνα 4 έως 5.000 προσφύγων.¹¹ Οι υπόλοιποι πρόσφυγες θα πήγαιναν στη Ρουμανία οι δε τραυματίες θα στέλνονταν για θεραπεία στην Ουγγαρία. Η ελληνική αντιπροσωπεία ζήτησε να διατεθούν στους πρόσφυγες δυο ή τρία χωριά, στα οποία θα ζούσαν αυτοτελώς και με οικονομική αυτάρχεια, καθώς κρινόταν ότι περίπου 2.000 εξ αυτών ήταν ικανοί προς εργασία (με άλλα λόγια ζητούσαν τη δημιουργία μιας αντίστοιχης «ελληνικής κομμούνας» με αυτή που λειτούργησε στο Μπούλκες). Τον Ιούλιο του 1949 το Προεδρείο του ΚΚΤσ. αποφάσισε αρχικά να αναθέσει την υπόθεση της περίθαλψης των «δημοκρατικών Ελλήνων» στους Τσεχοσλοβακικούς Κρατικούς Συνεταιρισμούς ορίζοντας υπεύθυνο τον Γιόζεφ Σμυρόφσκι, κατοπινό ηγετικό παράγοντα της Άνοιξης της Πράγας.¹² Τελικά, με νέα απόφασή του το Προεδρείο του ΚΚΤσ. ανέθεσε την πλήρη ευθύνη της μέριμνας τόσο των ενηλίκων όσο και των παιδιών προσφύγων στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Πρόνοιας διατυπώνοντας παράλληλα επιφυλάξεις για την επάρκεια της φροντίδας που μέχρι τότε παρείχε ο Τσεχοσλοβακικο-ελληνικός Σύνδεσμος.

Σε ότι αφορά τις διαδρομές που ακολούθησαν οι 8.130 Έλληνες ως επί το πλείστον ενήλικοι πρόσφυγες προς την Τσεχοσλοβακία διακρίνουμε τρεις κύριες ομάδες:

1. Οι μισοί πρόσφυγες (4.192 άτομα) έφτασαν από το Μπούλκες με τέσσερις σιδηροδρομικές αποστολές κατά το διάστημα από τις 30 Αυγούστου έως τις 10 Σεπτεμβρίου 1949. Για ένα δίμηνο περίπου φιλοξενήθηκαν στα στρατόπεδα απολύμανσης Λεσάνι της Κεντρικής Τσεχίας, Μικούλοφ της Νότιας Μοραβίας και Σβατομπορζίτσε (κοντά στο Μπρνο – προορισμένο για τη φιλοξενία υπερηλίκων).

¹⁰ Για το Σεραφείμ Μάξιμο και το έργο του βλ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ 2001, 60–64, καθώς και ΜΑΤΘΑΙΟΥ, ΠΟΛΕΜΗ 2001, 65–89.

¹¹ ΒΟΤΥ, ΚΟΝΕČNÝ 2005, 270.

¹² *NA Praha*, KSČ, ÚV, 100/24, Klement Gottwald, κιβ. 99, φακ. 1142.

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες Τσεχοσλοβακίας

2. Η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα έφτασε (3.415 άτομα) με ιδιαίτερα περιπετειώδη τρόπο στην Τσεχοσλοβακία: πολωνικά πλοία τους παρέλαβαν από το αλβανικό Δυρράχιο και μετά από ένα 15ήμερο ταξίδι μέσω Γιβραλτάρ και Μάγχης τους οδήγησαν στο πολωνικό λιμάνι της Γδύνιας. Από εκεί η μεν πρώτη ομάδα έφτασε στις 4 Νοεμβρίου στο στρατόπεδο Λεσάνι η δε δεύτερη στις 12 Δεκεμβρίου στο Μικούλοφ.
3. Η τρίτη ομάδα προσφύγων αποτελούμενη από 444 άτομα έφτασε στις 28 Ιανουαρίου 1950 προερχόμενη από τη Βουλγαρία.
4. Δύο μικρότερες ομάδες (περίπου 100 άτομα) έφτασαν μεμονομένα από τη Γαλλία ή άλλες χώρες και ενσωματώθηκαν στα τρία προαναφερθέντα στρατόπεδα υποδοχής.

Τους πρόσφυγες υποδέχονταν στα σύνορα ομάδες που αποτελούνταν από εκπροσώπους του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας, της τσεχοσλοβακικής Ασφάλειας καθώς και νοσοκόμες για την παροχή των πρώτων βοηθειών. Ως μεταφραστές χρησιμοποιήθηκαν ορισμένα από τα μεγαλύτερα προσφυγόπουλα που είχαν φτάσει ένα χρόνο νωρίτερα, συνήθως σλαβομακεδονικής καταγωγής. Τα στρατόπεδα όπου οδηγήθηκαν οι πρόσφυγες σε συνθήκες μυστικότητας ήταν περιφραγμένα με αγκιλωτό σύρμα και η είσοδός τους φυλάσσονταν από την τσεχοσλοβακική Αστυνομία (SNB) και σε όργανα ασφάλειας των Ελλήνων. Δίγο μετά την άφιξη των προσφύγων ξέσπασαν επιδημίες δυσεντερίας και μηνιγγιτιδίας. Κατά τη διάρκεια της καραντίνας οι πρόσφυγες πέρασαν από ιατρικό έλεγχο. Εκπρόσωποι της τσεχοσλοβακικής υπηρεσίας Κρατικής Ασφάλειας – StB φωτογράφησαν όλους τους πρόσφυγες, πήραν τα δακτυλικά τους αποτυπώματα και προέβησαν στην έκδοση προσωρινών ταυτοτήτων παραμονής. Ας σημειωθεί ότι ο προσωρινός χαρακτήρας των ταυτοτήτων των προσφύγων θα αποκτήσουν ...μόνιμο χαρακτήρα, καθώς στη μεν δεκαετία του '50 το Σύνταγμα της Τσεχοσλοβακίας δεν προέβλεπε χορήγηση ασύλου, ωστόσο ακόμα και μετά τη θέσπιση αυτού του θεσμού στο Σύνταγμα του '62 οι Έλληνες εξαιρέθηκαν από τη διαδικασία αυτή.

Σύμφωνα με την απογραφή με ημερομηνία 17 Δεκεμβρίου του 1949 έφτασαν με τις δύο μεγάλες αποστολές από το Μπούλκες και το Δυρράχιο 7.635 άτομα. Εξ αυτών 3.529 άνδρες, 2.792 γυναίκες, 1.025 παιδιά ηλικίας έως 6 ετών και 289 παιδιά ηλικίας έως 14 ετών. Η συντριπτική τους πλειοψηφία καταγόταν από περιοχές της Βόρειας Ελλάδας (Φλώρινα, Καστοριά, Πέλλα). Το ¼ των προσφύγων ήταν σλαβομακεδονικής καταγωγής. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία επρόκειτο για αγρότες ή κτηνοτρόφους, λίγους τεχνίτες και ελάχιστους αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και ακόμα λιγότερους πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Εξαιρουμένων των τραυματιών επρόκειτο συνήθως για άτομα που δεν συμμετείχαν σε μάχιμες μονάδες του ΔΣΕ. Επιπλέον τους «Μπουλκιώτες» πρόσφυγες τους συνόδευε το στίγμα της πρωθύστερης παραμονής στην τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία, άρα και η υποψία ότι μπορεί να ήταν πράκτορες των γιουγκοσλαβικών υπηρεσιών (αυτό εκφράστηκε με καταψήφιση των εκπροσώπων του Μπούλκες στην πρώτη συνδιάσκεψη του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία). Πολιτικά ιδιαίτερα ανυπόληπτοι θεωρούνταν επίσης οι δεκάδες ναυτεργατών που έφτασαν από την Αλβανία ή τη Γαλλία καθώς και περίπου 150 πρόσφυγες, αιχμάλωτοι του ΔΣΕ ή αυτόμολοι από τις τάξεις του Εθνικού Στρατού.

Κώστας Τσίβος

Σε ότι αφορά τη διαδικασία εγκατάστασης, από το Νοέμβριο του 1949 συστήθηκε στο τσεχοσλοβάκινο Υπουργείο Εργασίας ειδικός τομέας με την επωνυμία *ελληνική επιχείρηση*, την ευθύνη του οποίου ανέλαβε για την επόμενη τριετία ο Τόμας Κόστα. Ενδεικτικό του τρόπου λειτουργίας είναι ότι στις σχετικές εκθέσεις που έγραφε ο Τόμας Κόστα ή άλλοι υπεύθυνοι της ελληνικής επιχείρησης, ποτέ δεν ορίζονταν ως αποδέκτης ο αρμόδιος υπουργός (το όνομά του οποίου δεν αναφέρεται ούτε σε ένα έγγραφο) αλλά το Διεθνές Τμήμα της ΚΕ του ΚΚΤσ. Ο τομέας *ελληνική επιχείρηση* λειτούργησε από το Νοέμβριο του 1949 μέχρι το τέλος του 1951, οπότε και διαλύθηκε παραχωρώντας τη συνολική ευθύνη για τους Έλληνες πρόσφυγες στον Κοινωνικό Τομέα του Τσεχοσλοβάκικου Ερυθρού Σταυρού. Στο πλαίσιο της *ελληνικής επιχείρησης* εργάζονταν το 1951 700 έως 1.100 εργαζόμενοι. Υποθέτουμε ότι οι περισσότεροι εξ αυτών εργάζονταν στους δεκάδες παιδικούς σταθμούς αλλά και στα σημαντικότερα κέντρα υποδοχής των ενηλίκων. Ιδιαίτερο ρόλο στη λειτουργία της ελληνικής επιχείρησης διαδραμάτισε το Τμήμα Προσωπικού (*kádrové oddělení*), το οποίο έθετε ως προϋπόθεση οι προσλαμβανόμενοι να είναι «ηθικά ακέραιοι και πολιτικά έμπιστοι». Μια σειρά υποψηφίων προς εργασία απορρίφθηκε ακριβώς επειδή δε διέθεταν τον χαρακτηρισμό του «πολιτικά έμπιστου» προσώπου. Ο Τόμας Κόστα υπολόγισε ότι το συνολικό κόστος της φιλοξενίας των Ελλήνων Προσφύγων μόνο από την 1^η Απριλίου 1949 έως τις 31 Οκτωβρίου 1950 έφρασε στις 339.220.000 κορώνες.¹³

Πίνακας αποστολών ενηλίκων πολιτικών προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία:

α/α	Άτομα αποστολής	Προέλευση από	Ημερομηνία άφιξης	Στρατόπεδο φιλοξενίας
1	1.221	Μπούλκες	30/8/1949	Λεσάνι
2	1.200	Μπούλκες	31/8/1949	Λεσάνι
3	1.172	Μπούλκες	7/9/1949	Μικούλοφ
4	599	Μπούλκες	10/9/1949	Σβατομπορζίτσε
5	20	Γαλλία	09/1949	Λεσάνι
6	1.803	Αλβανία	4/11/1949	Λεσάνι
7	1.612	Αλβανία	12/12/1949	Μικούλοφ
8	444	Βουλγαρία	28/1/1950	Λεσάνι
9	59	τραυματίες	23/6/1950	νοσοκομεία
σύνολο	8.130			

Ας σημειωθεί πως στις αρχές Φεβρουαρίου 1950 ο Ι. Ιωαννίδης ενημέρωνε το τσεχοσλοβάκινο κόμμα ότι στη Γιουγκοσλαβία παρέμειναν περίπου 100 έως 200 ενήλικες πρόσφυγες και συνιστούσε να γίνουν δεκτοί στην Τσεχοσλοβακία. Παράλληλα ανέφερε ότι σε Γιουγκοσλαβικούς παιδικούς σταθμούς παρέμειναν δεκάδες παιδιά οι γονείς των οποίων

¹³ BOTU, KONEČNÝ 2005, 279.

βρίσκονται στην Τσεχοσλοβακία. Οι γιουγκοσλάβικες αρχές αρνούταν να παραδώσουν αυτά τα παιδιά ισχυριζόμενα ότι επρόκειτο για Μακεδονόπουλα. Με αφορμή αυτή τη διένεξη ο Γιουγκοσλάβικος και ο Τσεχοσλοβάκιος Ερυθρός Σταυρός – ΤΣΕΣ διεξήγαγαν άκαρπες διαπραγματεύσεις επί μια πενταετία. Τελικά η υπόθεση έληξε το 1955 με την εξομάλυνση που παρατηρήθηκε στις σοβιετο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις.¹⁴

Εγκατάσταση προσφύγων

Από τις αρχές Σεπτεμβρίου 1949 άρχισαν οι προετοιμασίες αποστολής των προσφύγων σε τρεις παραμεθόριους νομούς της Τσεχίας. Για τον σκοπό αυτό επιλέχθηκαν οι νομοί Ζάμπερκ, Γιέσενικ και Κρνοφ, από τους οποίους νωρίτερα είχαν αποχωρήσει οι Γερμανοί (Σουδήτες) κάτοικοί τους παρέχοντας έτσι αρκετές διαθέσιμες κατοικίες αλλά και δυνατότητες απασχόλησης στο γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα, όπως ζητούσε το ΚΚΕ. Οι τρεις νομοί βρίσκονταν κοντά στα πολωνικά σύνορα απομονωμένοι από τα κύρια αστικά κέντρα και τις βασικές οδικές αρτηρίες της χώρας. Εξυπηρετούσαν δηλαδή τους κανόνες συνωμοτικότητας και ασφάλειας που διέπαν τη διαδικασία εγκατάστασης των προσφύγων. Αρχικά επιλέχθηκαν 24 χωριά και οικισμοί που χωρίστηκαν σε τρεις ή τέσσερις «τομείς» ανά νομό.¹⁵ Μέχρι τις 10 Νοεμβρίου 1949 είχαν εγκατασταθεί σε αυτά 2.555 πρόσφυγες. Ο αριθμός αυτός έμεινε λίγο-πολύ σταθερός και κατά τη διάρκεια των επομένων μηνών, καθώς οι Τσεχοσλοβάκοι στην αρχή, αλλά και οι Έλληνες στη συνέχεια, αντιλήφθηκαν την αδυναμία των προσφύγων να βρουν εργασία στις προεπιλεγμένες περιοχές. Αποδείχτηκε ότι οι αρχικές εκτιμήσεις των στελεχών του ΚΚΕ και του ΚΚΤσ. δεν ήταν ρεαλιστικές καθώς στους προεπιλεγέντες νομούς μπορούσε να βρει μόνιμη απασχόληση μόνο το ένα τρίτο του συνόλου των ικανών προς εργασία προσφύγων. Η δυσχέρεια απασχόλησης αποδόθηκε στο γεγονός ότι αρκετές από τις βιοτεχνίες και τις μικρές βιομηχανικές μονάδες που λειτουργούσαν προπολεμικά στους τρεις νομούς είχαν τεθεί οριστικά εκτός λειτουργίας. Ακόμα και στην περίπτωση που θα ξαναλειτούργουσαν δύσκολα θα μπορούσαν να εξυπηρετηθούν από τους πρόσφυγες, οι οποίοι δεν διέθεταν καμία απολύτως πρωθύστερη εργασιακή εμπειρία σε εργοστάσια. Εκεί πάλι που κάποιες μονάδες λειτουργούσαν προέκυψε το πρόβλημα των απαγορευτικών αποστάσεων και της πρόσβασης, λόγω του άσχημου συγκοινωνιακού δικτύου και των δυσλειτουργιών που εμφανίζονταν το χειμώνα με τις χιονοπτώσεις και τους αποκλεισμούς χωριών που κρατούσαν ολόκληρους μήνες. Όσοι Έλληνες βρήκαν εργασία στα κρατικά αγροκτήματα και στα δάση η απασχόλησή τους ήταν ευκαιριακή, πάλι εξαιτίας του ψύχους.

Διαπιστώθηκε ότι οι Έλληνες αγρότες δεν αντιλαμβάνονταν τον τρόπο καλλιέργειας που επικρατούσε στις άγονες περιοχές της Τσεχίας. Όπως είναι γνωστό, οι Έλληνες αγρότες

¹⁴ ΧΡΑΝΤΕΤΣΝΙ 2007, 138–143. Στην Τσεχοσλοβακία επέστρεψαν περίπου 100 Ελληνόπουλα. Μετά από μια τουλάχιστον εξαετία αναγκαστικού αποχωρισμού από τους γονείς τους πολλά από αυτά ξέχασαν τα ελληνικά και δυσκολεύτηκαν να ξαναβρούν κοινή γλώσσα επικοινωνίας και επαφής με τους φυσικούς γονείς τους.

¹⁵ *NA Praha*, KSČ, ÚV, 100/3, κιβ. 140, φακ. 547.

ήταν ανέκαθεν συνηθισμένοι στην εντατική καλλιέργεια μικρών κλήρων σε οικογενειακή βάση. Η φροντίδα τεράστιων εκτάσεων σε συνεταιριστική βάση τους ήταν εντελώς άγνωστο φαινόμενο. Οι προτάσεις ορισμένων υψηλόβαθμων στελεχών (Μπαρτζιώτας) για επιλογή Ελλήνων καλλιεργητών καπνού στις κλιματολογικές συνθήκες της Τσεχίας μόνο γέλιο μπορούν να προκαλέσουν.¹⁶ Το ίδιο άδοξο τέλος είχε και η έμπνευση για δημιουργία του Γεωργικού Συνεταιρισμού Νίκος Ζαχαριάδης στην κοινότητα Βρχνι Ορλίτσε την άνοιξη του 1950. Αποτέλεσμα τούτου ήταν να κλείσει οριστικά το 1953 ο Γεωργικός Συνεταιρισμός Νίκος Ζαχαριάδης παράλληλα με την ομαδική εγκατάλειψη των οικισμών αρχικής εγκατάστασης ιδιαίτερα στο νομό Ζάμπερκ, όπου το Δεκέμβριο του 1952 είχαν απομείνει μόλις 262 Έλληνες πρόσφυγες.

Μολονότι οι αρμόδιοι εκπρόσωποι των τσεχικών Νομαρχιακών Επιτροπών και ο επικεφαλής της «ελληνικής Αυτοδιοίκησης», που είχε στο μεταξύ συσταθεί, διαβεβαίωναν ότι οι Έλληνες είναι ικανοποιημένοι από τον τρόπο εγκατάστασης και ότι οι κατοικίες τους διαθέτουν επαρκή εξοπλισμό και κυρίως θέρμανση για να βγάλουν το χειμώνα, δεν έλειπαν τα προβλήματα. Παράδειγμα σε ορισμένους οικισμούς δεν υπήρχε ηλεκτρικό, οι περισσότεροι Έλληνες δεν είχαν επαρκή ρουχισμό και υπόδηση προκειμένου να τα βγάλουν πέρα με το βαρύ κλίμα της Βόρειας Μοραβίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα τον Απρίλιο του 1951 ο Βασίλης Μπαρτζιώτας, μέλος του ΠΓ του ΚΚΕ και Νο 2 στην κομματική ιεραρχία, διαπίστωνε ότι στο Κρονφ και στο Γιέσενικ τα προβλήματα κατοικίας είναι ιδιαίτερα δύσκολα. Σε έκθεση του Διεθνούς Τμήματος του ΚΚΤσ. αναφερόταν ότι ο Μπαρτζιώτας «επισκέφτηκε σπίτι όπου οι τοίχοι ήταν καλυμμένοι με βρύα λόγω της υγρασίας. Συνέστησε να επιδιορθωθούν από τους ίδιους τους πρόσφυγες κάποια παλαιά σπίτια και να μεταφερθούν εκεί οι οικογένειες που ζουν στα χειρότερα οικήματα».¹⁷

Προβλήματα εμφανίζονταν και στη διατροφή καθώς οι Έλληνες πρόσφυγες αγνούσαν τον τρόπο παρασκευής φαγητών αλλά τσεχικά, όπου κύριο ρόλο έπαιζε το αλεύρι και οι πατάτες με διάφορα παράγωγά τους συνοδευμένα από παχιές σάλτσες. Οι Έλληνες επέμεναν στον εφοδιασμό τους με όσπρια, τα οποία όμως οι Τσέχοι διέθεταν σε μικρές ποσότητες που δεν επαρκούσαν για την καθημερινή τους διατροφή. Οι δυσκολίες προσαρμογής και τα προαναφερθέντα προβλήματα σε μεγάλο βαθμό πηγάζανε από το χαμηλό πολιτιστικό και μορφωτικό επίπεδο των ενηλίκων προσφύγων, αρκετοί από τους οποίους (16 %) ήταν εντελώς αγράμματοι, καθώς και από την άγνοια της τσεχικής γλώσσας.¹⁸ Οι ευκαιρίες συναναστροφής με Τσέχους ήταν περιορισμένες και συνυπολογιζομένων των αδυναμιών επικοινωνίας Τσέχοι και Έλληνες, όταν έρχονταν σε επαφή, αντιμετώπιζονταν αρχικά με καχυποψία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Τόμας Κόστα, υπεύθυνος του Κοινωνικού Τομέα του Τσεχοσλοβάκικου Ερυθρού Σταυρού, στις εκθέσεις του έκανε λόγο για εμφάνιση φαινομένων ξενοφοβίας σημειώνοντας ότι πολλά στελέχη τσεχικών επιχειρήσεων αντιμετώπιζουν τους Έλληνες με

¹⁶ Ibid., κιβ. 140, φακ. 548.

¹⁷ Ibid., κιβ. 142, φακ. 553.

¹⁸ Ibid., κιβ. 132, φακ. 523.

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες Τσεχοσλοβακίας

τον ίδιο τρόπο όπως και τους Τσιγγάνους.¹⁹ Επίσης όσοι Έλληνες άρχισαν να δουλεύουν σε επιχειρήσεις είχαν, συν τοις άλλοις, να αντιμετωπίσουν προβλήματα εργασιακής πειθαρχίας, συχνά δεν εμφανίζονταν στις δουλειές τους ή απλά έφευγαν επειδή δεν τους άρεσε.

Βλέποντας οι Τσέχοι την αδυναμία απασχόλησης των Ελλήνων ζήτησαν από την ελληνική καθοδήγηση να προβεί σε εξαιρέσεις επιτρέποντας την τοποθέτηση Ελλήνων προσφύγων σε βιομηχανικές μονάδες που βρίσκονταν σε μεγάλα αστικά κέντρα, οι οποίες υπέφεραν από έλλειψη εργατικών χεριών. Η ελληνική καθοδήγηση συμφώνησε με την πρόταση των «Τσέχων συντρόφων» επιμένοντας ωστόσο στο αίτημα να παραμείνουν οι Έλληνες συγκεντρωμένοι. Λόγω αδυναμίας των επιχειρήσεων να απορροφήσουν τόσο μεγάλο αριθμό εργαζομένων και κυρίως να τους στεγάσουν συμφωνήθηκε σε κάθε επιχείρηση να αποστέλλονται ομάδες τουλάχιστον 50 προσφύγων.²⁰ Έτσι από την άνοιξη του 1950 άρχισε η διασπορά των Ελλήνων όχι μόνο στις πόλεις αλλά και σε χωριά πέραν αυτών που είχαν εγκριθεί αρχικά. Παράδειγμα Έλληνες εγκαταστάθηκαν στο Ζλάτε Χόρυ, Ρέιβιζ, Γιντρζίζχοβ στα πλαίσια του νομού Κρονοφ, στο Γιαβόρνικ (όπου λειτουργούσε και ελληνική κλινική δυναμικότητας 35 κλινών), στη Ζούλοβα και στην Μπούκοβα του νομού Γιέσενικ.²¹ Οι κλωστοϋφαντουργικές μονάδες γειτονικών νομών ζήτησαν επειγόντως ενίσχυση κι έτσι οι Έλληνες τοποθετήθηκαν αρχικά στους γειτονικούς νομούς Τρούτνοφ, Σούμπερκ και Ντβούρ Κράλοβε, ενώ στη συνέχεια πήραν το δρόμο για τις βαριές βιομηχανίες της Οστράβας και του Μπρνο. Η διαδικασία εργασιακής αποκατάστασης ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 1950. Στις 19 Αυγούστου 1950 εμφανιζόταν να εργάζονται 4.711 πρόσφυγες. Εξ αυτών οι 2.593 εργάζονταν στα όρια των τριών νομών αρχικής εγκατάστασης, ενώ 2.118 άτομα είχαν τοποθετηθεί «κεντρικά» σε αστικά κέντρα.

Εργασιακή κατανομή σε αστικά κέντρα και νομούς αρχικής εγκατάστασης	
Νομοί αρχικής εγκατάστασης	2.593 άτομα (54,24 %)
Αστικές περιοχές	2.188 άτομα (45,76 %)

Σε ότι αφορά τους τομείς εργασίας το 36 % εργαζόταν στην κλωστοϋφαντουργία, το 32 % στη γεωργία και στα δάση, ενώ στις οικοδομές το 16 %. Ένα πολύ μικρό ποσοστό Ελλήνων εργαζόταν το 1950 στη βαριά βιομηχανία.²²

Εργασιακή κατανομή προσφύγων – Αύγουστος 1950	
Κλωστ/ργία	36 %
Γεωργία	32 %
Οικοδομές	16 %
Βαριά βιομηχανία	14 %

¹⁹ Ibid., κίβ. 140, φακ. 547.

²⁰ Ibid., κίβ. 140, φακ. 559.

²¹ Ibid., κίβ. 140, φακ. 547.

²² Ibid., κίβ. 140, φακ. 547.

Το επόμενο διάστημα ενισχύθηκε η τάση φυγής προς τα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα η κατάσταση να γίνει ανεξέλεγκτη τόσο για το ΚΚΕ όσο και για το ΚΚΤσ. Στα τέλη του 1952 στην πόλη του Γιέσενικ βρέθηκαν να κατοικούν 600 πρόσφυγες και στην πόλη του Κρνοφ 700. Η φυγή προς τις πόλεις επέφερε για αρκετούς πρόσφυγες περαιτέρω μείωση του βιοτικού τους επιπέδου καθώς οι περισσότεροι εξ αυτών εγκαταλείποντας τα χωριά με την «κεντρική φροντίδα» μετακόμισαν σε αμφίβολης ποιότητας διαμερίσματα στα οποία ήδη έμειναν φιλικά η συγγενικά τους πρόσωπα. Στις πόλεις οι Έλληνες δημιούργησαν κλειστές κοινότητες, οι οποίες έπρεπε να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους σε αντίξοες συνθήκες και χωρίς κεντρική μέριμνα. Οι άσχημες συνθήκες σε συνδυασμό με το μεγάλο βαθμό απομόνωσης των Ελλήνων προσφύγων στην πόλη Κρνοφ, ιδιαίτερα στη βομβαρδισμένη συνοικία της οδού Πεκάρσκα, αποτυπώνεται πολύ εύγλωττα σε σχετική έκθεση που υπογράφει το 1951 το στέλεχος του Διεθνούς Τμήματος της ΚΕ του ΚΚΤσ. Βάτσλαβ Μόραβετς. Μετά από επίσκεψή του στους τόπους διαμονής των Ελλήνων διατύπωσε έμμεσες πλην σαφείς επικρίσεις για τα κριτήρια με τα οποία επιλέχτηκαν οι τόποι εγκατάστασης των Ελλήνων σημειώνοντας την ακαταλληλότητά τους για τη «σωστή διαπαιδαγώγηση και εξειδίκευση των μελλοντικών στελεχών της Ελεύθερης Ελλάδας».²³

Η ηγεσία του ΚΚΕ από το 1952 συνειδητοποίησε πλέον για τα καλά ότι η παραμονή των προσφύγων στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης δεν θα έχει προσωρινό χαρακτήρα, όπως αρχικά υπολόγιζε. Για αυτό το λόγο ο Ζαχαριάδης, που πριν ζητούσε να μείνουν οι πρόσφυγες συγκεντρωμένοι με το «όπλο παρά πόδα», άρχισε να ζητάει επειγόντως από τα αδελφά κόμματα την τοποθέτηση των προσφύγων στη βαριά βιομηχανία. Ακολούθησε μια νέα μαζικότερη μετακίνηση των προσφύγων προς την περιοχή της Οστράβας, όπου εκατοντάδες Έλληνες συμμετείχαν στην οικοδόμηση νέων συνοικιών και πόλεων όπως το Χάβιρζοφ, ενώ άλλοι βρήκαν εργασία στα χαλυβουργεία και στα ορυχεία της ίδιας της Οστράβας αλλά και της ευρύτερης περιοχής, π.χ. στην Κάρβινα και στο Τρίνετς. Μικρότερες ομάδες προσφύγων κατευθύνθηκαν προς το Μπρνο της Νότιας Μοραβίας, το Μπέροουν και το Πρζέμιπραμ της Κεντρικής Τσεχίας. Στο τέλος του 1952 σε κύριο κέντρο της ελληνικής προσφυγιάς αναδεικνύεται η περιφέρεια της Οστράβας (4.500 άτομα), η περιφέρεια του Όλομοουτς (3.200 άτομα), καθώς και οι περιφέρειες του Χράντετς Κράλοβε (1.500) και το Μπρνο (800).²⁴

Γεωγραφική κατανομή στη Μοραβία	
Οστράβα	4.500 άτομα (45 %)
Όλομοουτς	3.200 άτομα (32 %)
Χράντετς Κράλοβε	1.500 άτομα (15 %)
Μπρνο	800 άτομα (8 %)

²³ Ibid., κιβ. 140, φακ. 547.

²⁴ Ibid., κιβ. 140, φακ. 547. Βλ. ακόμα Ibid., κιβ. 140, φακ. 548.

Η διασπορά της προσφυγιάς δεν βρήκε σύμφωνο το Διεθνές Τμήμα του ΚΚΤσ. το οποίο επικαλούμενο την ανάγκη βελτίωσης «της οργανωτικής και πολιτικής δουλειάς» πρότεινε την εκ νέου συγκέντρωση των προσφύγων σε δύο περιφέρειες, Όλομοους και Οστράβα, με προοπτική αργότερα να συγκεντρωθούν σε μία. Αυτό το σχέδιο δεν εφαρμόστηκε τελικά ποτέ, ωστόσο δέκα χρόνια αργότερα διαπιστώνονταν ότι τα $\frac{3}{4}$ των προσφύγων, περίπου 9.500 άτομα σε σύνολο 13.000, ζούσαν στις δύο προαναφερθείσες περιφέρειες. η τελευταία μαζική αποστολή Ελλήνων προσφύγων εμφανίζεται παραδόξως το 1956. Πρόκειται για 800 Έλληνες πρόσφυγες που μετά τα αιματηρά γεγονότα του 1956 στην Ουγγαρία ζήτησαν καταφύγιο στην Τσεχοσλοβακία, η οποία ανταποκρίθηκε θετικά σε σχετικό αίτημα της ηγεσίας του ΚΚΕ. Επρόκειτο για 160 οικογένειες Ελλήνων που οι περισσότεροι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στο Γιάμπλονετς και στο Λίμπερετς.

Συνένωση οικογενειών – ένταξη παιδιών στο τσεχικό εκπαιδευτικό σύστημα

Από τις αρχές του 1952 καταγράφονται αρκετά δείγματα άμεσης ή έμμεσης αμφισβήτησης της πολιτικής του «όπλου παρά πόδα» και χαλάρωσης του στρατιωτικού τρόπου οργάνωσης. Το επίκεντρο της προσοχής των πολιτικών προσφύγων μεταφέρθηκε από την προσφυγική κοινότητα στην προσφυγική οικογένεια. Μετά το 1949 πολλές οικογένειες βρέθηκαν διαλυμένες σε αρκετές χώρες του Ανατολικού Μπλοκ. Άρχισαν λοιπόν οι γονείς να ζητούν να ξαναβρουν τα παιδιά τους, οι άνδρες τις γυναίκες τους κλπ. Με πρωτοβουλία του ΚΚΕ, που έλαβε τη σύμφωνη γνώμη των αδελφών κομμμάτων «των λαϊκο-δημοκρατικών χωρών» και του ΚΚΣΕ, τέθηκε σε εφαρμογή από το 1952 το σχέδιο επανένωσης οικογενειών. Στην πρώτη φάση, δηλ. στο διάστημα από το 1952 έως το 1954, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 22 αποστολές. Στο ίδιο διάστημα αναχώρησαν από την Τσεχοσλοβακία για τις υπόλοιπες «λαϊκοδημοκρατικές χώρες» και την ΕΣΣΔ συνολικά 1.470 άτομα, ενώ στην Τσεχοσλοβακία ήρθαν από άλλες χώρες 1.210 άτομα.²⁵ Η επιχείρηση συνένωσης οικογενειών συνεχίστηκε και το 1955 με αποτέλεσμα από την Τσεχοσλοβακία να αναχωρήσουν 860 άτομα ενώ ήρθαν στις οικογένειές τους που ζούσαν εγκατεστημένες στην Τσεχοσλοβακία 1.000 πρόσφυγες.²⁶ Σύμφωνα με τη γνώμη του Διεθνούς Τμήματος του ΚΚΤσ. οι μετακινήσεις των προσφύγων θα έπρεπε να γίνονται βάσει των εξής κριτηρίων: οι γυναίκες προς τους άνδρες, τα παιδιά προς τους γονείς, ενώ οι υπόλοιπες μετακινήσεις έπρεπε να κρίνονται βάσει «ανθρωπιστικών» κριτηρίων.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι από τις ανταλλαγές δεν επήλθε σημαντική αλλοίωση του συνόλου των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία. Αντίθετα, οι ανταλλαγές συνέβαλαν στην επούλωση πολλών ανθρωπίνων πληγών και στην ομαλοποίηση της λειτουργίας των προσφυγικών οικογενειών. Δύσκολα όμως εκτιμούνται οι ψυχολογικές συνέπειες αυτού του μακρόχρονου αποχωρισμού, που για κάποιους, ιδιαίτερα για τα παιδιά, πρακτικά σήμαινε ότι πέρασαν όλη τους την παιδική ηλικία χώρια από τους γονείς τους, πολλές φορές σε εντελώς διαφορετικό περιβάλλον από αυτό που ζούσαν οι δικοί τους. Υπάρχουν αρκετές

²⁵ ΧΡΑΝΤΕΤΣΙ 2007, 68.

²⁶ Ibid., 176–181.

περιπτώσεις παιδιών που ερχόμενα από τους παιδικούς σταθμούς άλλων χωρών, ιδίως αυτών που δεν μιλούσαν σλαβική γλώσσα, όπως η Ρουμανία ή η Ουγγαρία, δεν ήταν σε θέση να συνεννοηθούν με τους γονείς τους και χρειάστηκε να περάσουν αρκετοί μήνες για την προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον. Από την άλλη υπάρχουν εκατοντάδες περιπτώσεις οικογενειών που δεν κατόρθωσαν να ξανασιμίσουν ποτέ. Στις σελίδες της προσφυγικής εφημερίδας *Αγωνιστής*, ιδιαίτερα στη στήλη με τις νεκρολογίες, αναφέρονται δεκάδες μαρτυρίες για πρόσφυγες που πέθαναν χωρίς να ξαναδούν τις γυναίκες, τα παιδιά ή άλλους συγγενείς τους, οι οποίοι έμειναν αποκομμένοι στην Ελλάδα.

Στην ομαλή λειτουργία των προσφυγικών οικογενειών και ιδιαίτερα στην προσέγγισή τους με το τσεχικό περιβάλλον διαδραμάτισε η σταδιακή παύση της λειτουργίας των παιδικών σταθμών και η ένταξη των Ελληνόπουλων στην τσεχική εκπαίδευση. Από το σχολικό έτος 1952–1953 άρχισε η σταδιακή ένταξη των πρώτων Ελληνόπουλων στο τσεχικό εκπαιδευτικό σύστημα. Από τα επόμενα χρόνια μειώθηκε σταδιακά ο αριθμός των παιδικών σταθμών μέχρι που ο τελευταίος εξ αυτών (Σιλχερζοβίτσε) έκλεισε οριστικά το 1964. Τα τελευταία χρόνια τα παιδιά των παιδικών σταθμών αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από ορφανά παιδιά ή παιδιά οι γονείς των οποίων δεν ζούσαν στην Τσεχοσλοβακία. Το φαινόμενο της σύγκρουσης γενιών παρατηρήθηκε ακόμα πιο έντονα τις ερχόμενες δεκαετίες καθώς ακόμα και τα παιδιά που ζούσαν με τους γονείς τους αποδέχτηκαν με μεγαλύτερη ευκολία τον τσεχικό τρόπο ζωής. Αρκετά από αυτά τα παιδιά βίωσαν μια «σχιζοφρενή» κατάσταση: στο στενό οικογενειακό κύκλο και τον ευρύτερο παροικιακό κύκλο μεγάλωναν σε μια ατμόσφαιρα παρωχημένων στερεοτύπων σε σχέση με τα πρότυπα που έβλεπαν στο σχολείο και στην ευρύτερη τσεχική κοινωνία. Στην οικογένεια οι γονείς τους τα ανέτρεφαν με την προοπτική της επιστροφής σε μια πατρίδα ιδανική, την οποία όμως τα ίδια δεν είχαν ποτέ γνωρίσει ή είχαν από αυτή μόνο θολές αναμνήσεις και η οποία, από την άλλη, συμπεριφέρθηκε έναντι των γονιών της με το σκληρότερο δυνατό τρόπο.²⁷ Σε κάθε περίπτωση όμως η καθημερινή επαφή των μικρότερων σε ηλικία Ελληνόπουλων με τους Τσέχους συμμαθητές τους και η έξοδος στην παραγωγή των μεγαλύτερων σε ηλικία εφήβων βοήθησε αποφασιστικά στο σπάσιμο της απομόνωσης των ελληνικών κοινοτήτων και συνέβαλε σημαντικά στην αποκατάσταση επαφών με την τσεχική κοινωνία.

Επαναπατριsmός

Σχεδόν σε όλους τους Έλληνες πρόσφυγες ήταν διάχυτο το αίσθημα της προσωρινότητας στην προσφυγιά και το ίδιο αίσθημα καλλιέργησαν και στις νεώτερες γενιές. Οι πρώτες απόπειρες επαναπατριsmού αποδίδονται σε πρόσφυγες που βρέθηκαν παρά και ενάντια στη θέλησή τους στην υπερρορία. Επρόκειτο για τους αιχμάλωτους του ΔΣΕ, παιδιά των οποίων οι γονείς παρέμειναν στην Ελλάδα ή ηλικιωμένους πρόσφυγες. Μετά το θάνατο του Στάλιν και του Γκότβαλντ στην Τσεχοσλοβακία, σε συνεννόηση με τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, συμφωνήθηκε ο πρώτος – και συνάμα τελευταίος – μαζικός επαναπατριsmός προσφύγων

²⁷ *Αγωνιστής* 16/2/1968, αρ. τ. 4, 3.

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες Τσεχοσλοβακίας

από την Τσεχοσλοβακία. Η ανακοίνωση για τον επαναπατρισμό δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αγωνιστής* και συνολικά η αρμόδια επιτροπή συνέλεξε 1.000 περίπου αιτήσεις επαναπατρισμού. Στην αποστολή αυτή το ΚΚΕ απέκλεισε τα μέλη του ή όποιον θεωρούσε ότι θα μπορούσε με τον ερχομό του στην Ελλάδα να αποκαλύψει ευαίσθητες πληροφορίες για τη δραστηριότητά του. Τον Δεκέμβριο του 1954 αναχώρησε για την Ελλάδα η πρώτη αποστολή. Η τελετή αποχωρισμού έγινε σε μια ιδιαίτερα συναισθηματικά φορτισμένη ατμόσφαιρα. Ο *Αγωνιστής* στο σχετικό ρεπορτάζ περιγράφει λεπτομερώς τα δώρα που οι πρόσφυγες έφεραν στην Ελλάδα (ρολόγια, ραδιόφωνα, ραπτικές μηχανές, ποδήλατα) προκειμένου να υπογραμμιστεί η τεχνολογική υπεροχή της Τσεχοσλοβακίας σε σχέση με την Ελλάδα αλλά και η γενναϊόδωρη συμπεριφορά των τσεχοσλοβακικών αρχών έναντι των επαναπατρισμένων.

Μια ιδιαίτερη δυσάρεστη έκπληξη περιέμενε την ομάδα των επαναπατρισθέντων στα σύνορα με την πολυπόθητη Ελλάδα, καθώς σε 300 από αυτούς απαγορεύτηκε ο επαναπατρισμός με τη δικαιολογία ότι δεν μπορεί να διασταυρωθεί η ταυτότητά τους στα μητρώα των χωριών τους. Επρόκειτο προφανώς για Σλαβομακεδόνες ή άτομα με πολιτικά επιλήψιμο παρελθόν. Από τότε και στο εξής οι ελληνικές Αρχές απαγόρευσαν τις μαζικές αποστολές επαναπατρισμού και οι αιτήσεις κρίνονταν μόνο βάσει ατομικών αιτήσεων. Οι αιτήσεις γινόταν στις Πρεσβείες και τα στοιχεία των αιτούντων διασταυρώνονταν σε συνεργασία με τις κατά τόπους αρχές Ασφαλείας. Δεν ήταν λίγες φορές που οι αρμόδιοι υπάλληλοι των Πρεσβειών ζητούσαν από τους αιτούντες υπογραφή δηλώσεων μετανοίας ή αποκήρυξης της ιδεολογίας τους. Είναι γνωστή η περίπτωση που υπάλληλος Πρεσβείας ζήτησε από γυναίκα πρόσφυγα να πάρει διαζύγιο από τον κομμουνιστή σύζυγο της αλλά ακόμα και περιπτώσεις που ο επαναπατρισμός χρησιμοποιήθηκε ως δέλεαρ για την απόκτηση απόρρητων πληροφοριών ή μιας μονιμότερης συνεργασίας με το αρμόδιο παράρτημα της ΚΥΠ. Τα αιτήματα χορήγησης γενικής αμνηστίας και επαναπατρισμού προβλήθηκαν εκ μέρους του ΚΚΕ λίγο μετά την αποκαθίλωση του Ζαχαριάδη και ιδιαίτερα μετά την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ το 1958. Στις χώρες φιλοξενίας των προσφύγων άρχισαν να δημιουργούνται Επιτροπές Επαναπατρισμού των Πολιτικών Προσφύγων από την Ελλάδα (ΕΠΠΕ). Πρόεδρος του συντονιστικού της οργάνου ορίστηκε ο Πέτρος Κόκαλης ενώ Γραμματέας ο Δημήτρης Παπαδημήτρης με έδρα τη Βουδαπέστη. Στην τσεχοσλοβακική ΕΠΠΕ κατά καιρούς διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο ο Ανδρέας Τζήμας (Σαμαρινιώτης), ο υφηγητής Δημήτρης Παπάς, ο δικηγόρος Αλέκος Μάργαρης και ο γιατρός Τάκης Σκύφτης.

Σύμφωνα με στοιχεία του Τσεχοσλοβακικού Ερυθρού Σταυρού από το 1959 έως τις παραμονές της δικτατορίας επαναπατρίστηκαν ατομικά 967 Έλληνες πρόσφυγες. Με την επιβολή της δικτατορίας ο αριθμός των επαναπατρισμένων μειώθηκε δραστικά. Αντίθετα, από τις αρχές της δεκαετίας του '60 και μέχρι το 1975 ένας συγκριτικά μεγάλος αριθμός προσφύγων – 445 άτομα – αποφάσισε να μετακινηθεί σε «καπιταλιστικές χώρες». Οι περισσότεροι εκ των προαναφερθέντων μετακινήθηκαν προς παραδοσιακά κέντρα φιλοξενίας των Ελλήνων μεταναστών όπως Αυστραλία (131), Καναδάς (112), ΗΠΑ (69) και Δυτική Γερμανία (69). Στον κατάλογο επιλογών των προσφύγων συμπεριλαμβάνονται και εξωτικοί «καπιταλιστικοί» προορισμοί (Κίνα, Αίγυπτος, Σουδάν). Την ίδια περίοδο 404 πρόσφυγες

Κώστας Τσίβος

μετακινήθηκαν προς άλλες σοσιαλιστικές χώρες, οι περισσότεροι προς τη Βουλγαρία (139) και τη Σοβιετική Ένωση (112).

Μετακινήσεις προς «καπιταλιστικές χώρες» – «σοσιαλιστικές χώρες»:

Χώρα προορισμού	Αριθμός ατόμων	Χώρα προορισμού	Αριθμός ατόμων
Αλβανία	1	Βουλγαρία	139
Αργεντινή	1	Ουγγαρία	22
Αυστραλία	131	ΑΔΓ	18
Βέλγιο	3	Πολωνία	76
Κίνα	4	Ρουμανία	39
Αίγυπτος	8	ΕΣΣΔ	112
Γαλλία	2	σύνολο	406
Ιταλία	3		
Κύπρος	13		
Δυτική Γερμανία	69		
Σουδάν	3		
Σουηδία	26		
Καναδάς	112		
ΗΠΑ	69		
σύνολο	445		

Αν και στη στατιστική του ΤΣΕΣ δεν γίνεται εθνοτική διάκριση των αναχωρούντων προσφύγων υποθέτουμε ότι η εκπροσώπηση των Σλαβομακεδόνων προσφύγων στις ως άνω μετακινήσεις ήταν αρκετά υψηλή. Καθοριστικής σημασίας για την κοινότητα των Σλαβομακεδόνων προσφύγων υπήρξε το 1968 η πρόταση του Τίτο για εγκατάσταση των «Μακεδόνων» προσφύγων στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Η πρόταση του γιουγκοσλάβου ηγέτη συνοδεύεται με σημαντικές παροχές (κατοικία, αναγνώριση συντάξεων καθώς και της θητείας στον ΔΣΕ κλπ). Σύμφωνα με στοιχεία του ΤΣΕΣ την πρόταση αυτή αποδέχτηκαν 1.226 πρόσφυγες, μεταξύ αυτών και ορισμένοι Έλληνες που πολιτογραφήθηκαν «Μακεδόνες».

Το θέμα του επαναπατρισμού επανήλθε στην επικαιρότητα αμέσως μετά τη μεταπολίτευση και τη σταδιακή άρση των σημαντικότερων εμφυλιοπολεμικών νόμων. Σύμφωνα με στοιχεία του ΤΣΕΣ το Δεκέμβριο του 1974 εξακολουθούσαν στην Τσεχοσλοβακία να ζουν 12.013 πολιτικοί πρόσφυγες. Μέχρι τον Αύγουστο του 1977 στην Ελλάδα επαναπατρίστηκαν περίπου 2.000. Ο επαναπατρισμός τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης γινόταν αυθόρμητα, ορισμένες φορές χωρίς καν να έχει επιτραπεί από τις επίσημες αρχές. Τη διαδικασία επαναπατρισμού προσπάθησε να διευκολύνει και η ηγεσία του ΚΚΕ η οποία με διάφορα διαβήματα της προς το «αδελφό» τσεχοσλοβάκικο κόμμα ζήτησε την απαλλαγή η μείωση των δασμών ή των αποζημιώσεων για προηγούμενες σπουδές. Θεσμικά το πρόβλημα του

Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες Τσεχοσλοβακίας

επαναπατρισμού λύθηκε με την απόφαση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ να επιτρέψει τον ελεύθερο επαναπατρισμό των «Ελλήνων το γένος» πολιτικών προσφύγων. Η απόφαση αυτή αποτυπώθηκε θεσμικά στην κοινή απόφαση αρ. 106841 των τότε υπουργών Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξεως, Γ. Γεννηματά και Δ. Σκουλαρίκη, αντίστοιχα, ενώ το 1985 ακολούθησε ο νόμος 1543 για την επιστροφή περιουσιών καθώς και η υπογραφή διμερούς συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Τσεχοσλοβακίας για την αναγνώριση των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων κλπ. Παραδόξως η πλειοψηφία των προσφύγων δεν περιέμενε τη θεσμική τακτοποίηση και επαναπατρίστηκε νωρίτερα. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο 1979–1985 κάθε χρόνο επαναπατρίζονταν στην Ελλάδα περί τους 500 πρόσφυγες ετησίως, ενώ από το 1985 έως το 1989 οι αριθμοί των επαναπατρισθέντων ακολουθούν καθοδική τάση (κυμαίνονται μεταξύ 150 έως 350 ατόμων ετησίως). Σύμφωνα με την καρτελοθήκη του ΤΣΕΣ Ερυθρού Σταυρού εμφανίζονται ότι συνολικά επαναπατρίστηκαν η μετακινήθηκαν σε τρίτες χώρες σχεδόν 10.000 Έλληνες πρόσφυγες. Καθώς η πρώτη απογραφή της μετακομμουνιστικής Τσεχοσλοβακίας το 1991 κατέγραψε 3.379 Έλληνες πολίτες συνάγουμε ότι περίπου τα $\frac{3}{4}$ των προσφύγων επαναπατρίστηκαν στην Ελλάδα.

Με τον επαναπατρισμό των προσφύγων ωστόσο δεν έληξε το θέμα των μετακινήσεων καθώς σύμφωνα με όσα παρατηρούμε εμπειρικά ένα σημαντικό ποσοστό Ελλήνων προσφύγων, ειδικά της δεύτερης γενιάς, δεν άντεξε την επάνοδο στην πατρίδα και οι δυσκολίες προσαρμογής το οδήγησαν σε νέους δρόμους. Αυτοί τους έφεραν είτε πίσω στην Τσεχία είτε σε νέους προορισμούς, συνήθως σε χώρες όπου ζούσαν συγγενείς τους, όπως η Αυστραλία, η Γερμανία, ο Καναδάς κλπ. Θα λέγαμε ότι η γενιά των παιδικών σταθμών χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη υψηλή κινητικότητα η οποία όμως λόγω της μεγάλης διασποράς είναι φύσει αδύνατον να καταμετρηθεί. Εμπειρικές και μόνο παρατηρήσεις μας οδηγούν επίσης στη διαπίστωση ότι τον τελευταίο χρόνο λόγω της κρίσης στην Ελλάδα ένα αυξημένο ποσοστό των επαναπατρισθέντων προσφύγων αναζητεί και πάλι τρόπους εγκατάστασης και εργασίας στους γνώριμους τόπους των πρώην προσφύγων στην Τσεχία. Συμπερασματικά, τα περισσότερα μέλη της μικρής σχετικά κοινότητας των προσφύγων της Τσεχοσλοβακίας στη διάρκεια περίπου μισού αιώνα βρέθηκαν αντιμέτωπα με υποχρεωτικές μετακινήσεις (τουλάχιστον σε τέσσερα διαφορετικά σημεία, συνήθως όμως περισσότερα) σε εντελώς διαφορετικά πολιτιστικά και γλωσσικά περιβάλλοντα από αυτά που είχαν συνηθίσει να ζουν. Επέδειξαν μεγάλη ζωτικότητα και προσαρμοστικότητα, αρκετοί όμως από αυτούς στερήθηκαν τη δυνατότητα να ριζώσουν σε ένα συγκεκριμένο τόπο και η διαρκής μετακίνηση τους έγινε δεύτερη φύση.

Βιβλιογραφία

- ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ. Ο Σεραφεΐμ Μάξιμος ως ιστορικός της γενεαλογίας της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας. *Αρχειοτάξιο*, τ. 3, Μάιος 2001, 60–64.
- BOTU A., KONEČNÝ M. *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, Praha: Řecká obec Praha, 2005.

- DOROVSKÝ, I. Šedesát let od příchodu dětí z Řecka do Československa. *Slovanský jih*, č. 2, 2008.
- HRADEČNÝ P. *Η Ελληνική Διασπορά στην Τσεχοσλοβακία – Ίδρυση και αρχικά στάδια ανάπτυξης (1948–1954)*, Θεσσαλονίκη: IMXA, 2007.
- ΜΑΤΘΑΙΟΥ Α., ΠΟΛΕΜΗ Π. Ο Σεραφείμ Μάξιμος στα ΑΣΚΙ. *Αρχειοτάξιο*, τ. 3, Μάιος 2001, 65–89.
- ROBOVSKI, N. *Makedončite od Egejskot del Makedonija vo Čechoslovakija*, Skopje 1988.
- SAPURNA K., PETROVSKA P. *Children of the Bird Goddess. A Macedonian Autobiography*, Australia 1997.
- Národní archiv Praha* (Εθνικό Αρχείο Πράγα)

Άλλη βιβλιογραφία στο θέμα

- HEROLDOVÁ I. Imigranti z Řecka v českém pohraničí. In: *Zpravodaj KSVI*, příl. 3 (*Etnické procesy v novoosídleném pohraničí. Dělnictvo v etnických procesech*, sv. 2), Praha: ÚEF ČSAV 1986.
- HRADEČNÝ P. Zdrženlivý internacionalismus. Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka. *Soudobé dějiny* 10, 2003, č. 1–2, 58–92.
- KRÁLOVÁ K. Otázka loajality řecké emigrace v Československu v letech 1948 až 1968. *Slovanský přehled* 3, 2009.
- MALKKI L. Refugees and Exile: From „Refugee Studies“ to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995.
- ΜΑΡΑΝΤΖΙΔΗΣ Ν. *Η ιστορία του ΔΣΕ*, Αθήνα 2010.
- MAZOWER M. (επιμ.), *After the War Was Over – Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943–1960*, Princeton 2000.
- RYCHLÍK J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu – Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007.
- SAMARAS K. *Co je makedonský problém*, Opava 2009.
- TSIVOS K. Makedonská otázka v souvislosti s řeckou občanskou válkou – Slavomakedonci jako součást řecké emigrace v Československu. *Slovanský přehled* 3, 2009.
- TSIVOS K. Československá angažovanost v řecké občanské válce a v tajných misích KS Řecka. *Slovanský přehled* 3–4, 2010.

Αυτοβιογραφίες και βιογραφίες

- ΔΡΙΤΣΙΟΣ Θ. *Από τον Γράμμο στην πολιτική προσφυγιά*, Αθήνα 1983.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ Μ. *Φυγή και Επιστροφή*, Αθήνα 2004.
- KARADZOS G. *Ukradené slunce*, Lomnice nad Popelkou 2004.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. *Παιδιά της θύελλας – Děti bouře*, Praha 1998.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. *Νόστιμον ἦμαρ – Den návratu*, Praha 1999.
- CIRONIS (TSIRONIS) Petros. *Cizinci bez pasu*, Rokycany 1994.